

Sokak Siyasetinin Bir Örneği Olarak Yüksel-Konur Sokaklar

Özgün Dinçer

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
odincer@media.ankara.edu.tr

Öz

Bu çalışmada gündelik hayat içindeki pratiklerle sokağın egemenin kurduğundan farklı, alternatif bir alana dönüşebileceği varsayımından yola çıkılmakta ve bunu mümkün kılan toplumsal pratikler ve süreçlerin Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Yaya Bölgesi örneğinde incelenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla Asef Bayat'ın geliştirdiği ve egemenin düzenlediği ve kullanımını belirlediği sokakların, gerçek kullanıcıları olan sıradan insanlar tarafından gündelik hayat içinde aktif ve katılımcı bir kullanım ile sahiplenilerek dönüştürülmesi olarak tanımladığı "Sokak Siyaseti" kavramlaştırmasından yola çıkılacak ve bölgeyi farklılaştıran süreçler ve pratikler incelenerek, sokağın aktörleri ile derinlemesine görüşmeler yapılarak söz konusu toplumsal pratikler ve unsurlar tarihsel süreç içinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sokak Siyaseti, Ankara, Meydan, Sokak, Gündelik Hayat

.....

Makale geliş tarihi: 19.09.2016 · Makale kabul tarihi: 04.12.2016.

<http://ilefdergisi.org/2016/3/2/>

ilef dergisi · © 2016 · 3(2) · sonbahar/autumn: 53-77

Yüksel and Konur Streets As An Example Of Street Politics

Özgün Dinçer

Ankara University Communication Faculty
odincer@media.ankara.edu.tr

Abstract

This study aims to examine the social practices and processes that make it possible to transform an ordinary street into an alternative social space in the case of Yüksel and Konur Streets Pedestrian Zone. It will be examined as a case of Asef Bayat's "Street Politics" which describes the active use of public spaces by subjects through everyday life that reshaped and transformed the usage. By examining social practices in this area and through in-depth interviews with actors, the subject at hand will be examined in the historical process.

Keywords: Street Politics, Square, Street, Everyday Life, Ankara

Toplumsal yaşam alanlarından biri olan sokaklar gündelik hayatın en önemli mekânlarından biridir. Mevcut olan herkesin politik bir aktör haline gelebilme potansiyelini içinde barındıran sokak, tam da bu özelliği nedeniyle egemenin kontrol etmeye çalıştığı bir alandır. Bununla birlikte sokaklar her türlü tahakkümün ve iktidarın alanı olduğu kadar, aynı zamanda direnişin, boyun eğmenin, karşı çıkmanın, mücadelenin, uyumun, uzlaşmanın da alanıdır. Ankara’da Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Yaya Bölgesi de, stratejik ve simgesel önemi nedeniyle egemenin yoğun şekilde denetlediği kent merkezinde, muhalefetin sızdığı bir çatlağı oluşturmaktadır ve bu anlamıyla da diğer sokaklardan farklılaşmış ve simgesel bir anlam kazanmıştır. Çalışmada bu bölgeyi yeniden kuran, sokağı ve sokakla kurulan ilişkiyi dönüştürerek direnişin alanı haline gelmesinde etkili olan toplumsal pratikler ve süreçler Asef Bayat’ın geliştirdiği “Sokak Siyaseti” kavramından yararlanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Asef Bayat¹ *sokak siyaseti* kavramıyla sıradan insanların, gündelik hayat içindeki sıradan pratikleri yoluyla mekânı nasıl ele geçirdiklerini ve kendilerine uygun hale getirdiklerini açıklamaya çalışır. Sokak etkinliğini siyasallaştıran ve sokağı siyasetin arenası haline getiren etkenin, kamusal mekânın tam da bu şekilde aktif ve katılımcı kullanımı olduğunun altını çizer. Sokaklar,

meydanlar, parklar, kaldırımlar onları düzenleyen devletin iktidar alanı haline gelmektedir ve iktidar hizmet alan kullanıcılardan, kendi koyduğu kurallara uymalarını yani ‘pasif kullanıcılar’ olmalarını bekler. Kullanıcılar ise egemenin düzenlediği mekânın pasif tüketicileri değil, onu kendi kullanımları ve ihtiyaçları doğrultusunda üretenlerdir aynı zamanda. Gündelik hayatın içindeki sıradan toplumsal pratiklerle kullanıcılar sokağı kendi ihtiyaçlarına ve kullanımlarına uygun hale getirecek şekilde dönüştürürler. Bayat’a göre bu eylemlerde çarpıcı olan tam da gündelik olma halleri, olağanlıkları ve sıradanlıklarıdır. Yazara göre, her ne kadar örgütlü bir siyasal strateji şeklinde yürütme de bu pratiklerin siyasal alana kaymaları kaçınılmazdır. Bunu sağlayan ise sokağın benzersiz bir kamusal alan niteliği taşımasıdır. Bayat’a göre sokak, muhalefetlerini dile getirecekleri kurumsal bağlamdan yapısal olarak yoksun olanların toplu halde kendilerini ifade etmelerinin tek alanıdır. Herhangi bir ortak mekânsal zeminde bir araya gelemeyen insanların birlikte hareket edecek kurumsal birlikteliği de sağlamaları dolayısıyla sıkıntılarını kolektif olarak dile getirebilecekleri ve sorunlarını çözecekleri kurumsal mekanizmaya, kendilerini ifade edecekleri kanallara erişmeleri de güçleşmektedir. Yazara göre sokaklar, birlikte hareket etme potansiyelinin ortaya çıkması için iletişim kurulacak ortak bir mekân ya da iletişim imkânını sağlamaktadır. Sokak parlamento, siyasal partiler, medya gibi siyasetin geleneksel kurumlarının madun gruplar açısından erişebilirliğine ve buralarda kendilerini ifade olanaklarının sınırlı olduğu bir durumda alternatif bir siyaset biçimine imkân tanımaktadır. Bayat’ın tabiriyle aktörler, sokağı, ortak çıkarlarını konuşturdukları, kolektif düşüncelerini paylaştıkları ve bu nedenle diğer insanlarla dayanışmayı biçimlendirdikleri bir alan olarak kullanırlar. Bu nedenle sokak, bu aktörler için kolektif üretimin, düşüncenin, paylaşımın biçimlendiği benzersiz bir kamusal alanın mekânıdır. Bayat’a göre, kamusal alan olarak sokağın, insanların ortak çıkarlarının ve kimliklerinin farkına vararak aralarında bir ağ oluşturmalarını sağlayan ve harekete geçmesini mümkün hale getiren kendine has bir özelliği bulunmaktadır ve sokakların siyasal tehlikesinin ardında bu “pasif ağ”ların işleyişi yatmaktadır. Öğrenciler, işçiler, kadınlar gibi sokaklarda gösteri yapan grupların temel amacı davalarını duyurmak ve dayanışma sağlamaktır. Bu şekilde göstericiler tanımadıkları ama kendileriyle aynı koşullar altında olabilecek kişilerle iletişim kurmaya ve böylece kolektif eylemi genişletmeye çalışırlar. Bu nedenle sokak, kurumsal siyasetin içine giremeyen ve kendini oralarda ifade edemeyen, sesini duyuracağı iletişim kanallarına erişemeyen kesimlerin kendilerini ifade ettikleri ve alternatif iletişim biçimlerini harekete geçirilebildikleri bir alana dönüşme potansiyeli taşımaktadır.²

Sokakların insanlar tarafından aktif bir şekilde kullanılması ise planlı ve kontrollü olmayı gerektiren bürokratik yönetimin tepkisine yol açmaktadır. Otorite, denetimini sağlayamadığı kullanımlardan rahatsız olur. Bu durum doğal olarak bu insanları bir 'karşıt güç' durumuna getirir ve çatışma ortaya çıkar. Bayat, 'sokak siyaseti' kavramı ile bu çatışmaları da içine alacak şekilde sıradan insanların, sokakları otoriteler tarafından kendilerine tanınmış hakların dışına çıkarak etkin kullanım yoluyla sahiplenme ve dönüştürme potansiyeline dikkat çekmektedir. Sokak siyasetinin bu şekilde kavranışı ise sokağı, sadece bir sahne veya bir araç değil aynı zamanda direnişin konusu haline getirmekte, dolayısıyla da sokağı, sokağın kullanım hakkına dair talepleri ve pratikleri de politik bir mücadelenin konusu haline getirmektedir.³

Bu çalışmada da benzer şekilde sokak sadece tahakkümün bir alanı olarak değil, direniş alanına dönüşebilme potansiyeli de taşıyan bir yer olarak kabul edilmektedir. Sokak siyaseti kavramı da, sokağı mutlak şekilde iktidarın egemen olduğu bir mekân olarak değil, güç ve tahakküm ilişkileri ile direnişin girift bir şekilde iç içe geçtiği bir alan olarak kavramamıza ve böylece gündelik hayatın içine sızan çeşitli pratiklerle sokağı dönüştürme ve direniş alanı olarak taşıdığı potansiyelleri tartışmamıza imkân veren bir kavramlaştırma olması nedeniyle bu çalışmada tercih edilmiştir. Çalışmada bu kavramdan yararlanılarak Yüksel Caddesi ve Konur Sokak bölgesinin egemenin düzenlediği sıradan bir sokak olmaktan çıkarak toplumsal muhalefetin kendini ifade ettiği bir alana nasıl dönüştüğü anlaşılmasına çalışılacaktır.

Çalışmada Yüksel Caddesi ve Konur Sokak'ın örnek alan olarak seçilmesinin nedeni, kültürel, toplumsal ve politik kimliği ile kent içinde diğer sokaklardan önemli ölçüde farklılaşarak kendine has bir kimlik kazanmış olmasıdır. Bu bölge, kent içinde kentlilerin kendi kullanımları doğrultusunda dönüştürerek sahiplendikleri, muhalefetin ortak alanı haline gelmiştir. Çalışmada, bir yandan kullanıcıların Yüksel-Konur Sokakları sahiplenerek dönüştürmelerini sağlayan pratikleri tahlil edilmeye çalışılırken diğer yandan da söz konusu pratiklerin sokağı nasıl dönüştürdüğü, toplumsal, siyasal, ekonomik süreçler ve fiziksel düzenlemeler de göz önünde bulundurularak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın konusu ve amacı çalışmanın yöntemini ve örneklemine de belirlemiştir. Bu nedenle aktörlerin gündelik hayatın olağan akışında mekânı nasıl sahiplenip dönüştürdüklerini anlamak üzere yayalar, çalışanlar, eylemciler, iş yeri sahipleri, çeşitli dernek ya da kurumların temsilcileri, sokaktaki işportacı, buradaki eylemlere gelen gazeteci, yerel yönetimin temsilcileri gibi

sokağın aktörü/kullanıcısı olan 20 ila 60 yaş arasında, farklı cinsiyetten 28 kişi ile derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak görüşme yapılmış ve sorulan sorular ile sokağı kullanan ve sahiplenen aktörlerin kimler olduğu, sokağı dönüştüren ve alternatif bir mekân olarak yeniden kurmaya olanak veren pratiklerin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak zaten 1990'ların başından beri sokağı sık sık kullanan araştırmacı, araştırma kapsamında farklı gün ve saatlerde, kimi zaman doğrudan etkinliklere katılarak kimi zaman da gözlemleyerek sokaktaki gündelik yaşama katılmıştır. Elde edilen bulgular, ekonomik, politik ve sosyal faktörler de göz önünde bulundurularak ve tarihsel süreç içinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu sayede, Bayat'ın kavramlaştırması takip edilerek sıradan aktörlerin gündelik hayat içindeki/içine sızan toplumsal pratikler yoluyla sokağı sahiplenerek, toplumsal muhalefetin ortak mekânı olarak iktidara direnişin bir alanı haline dönüştürme süreçleri ortaya konmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Kuruluş Süreci: 1930'lar ve '40'lar

Yüksel Caddesi, Konur Sokak ve Karanfil Sokak'tan oluşan, Ankara'nın başkent olmasının ardından 1929'da uygulamaya konan Jansen Planı'na göre inşa edilen 'Yeni Şehir'in merkezinde Kızılay'da yer almaktadır. Bu nedenle bölgenin yapısı ve niteliği 1920'lerde yeni başkent planlanması ve inşası ile birlikte başlayan süreçle yakından ilişkilidir. Bu süreç bize Bayat'ın otoritenin mekânı kendi iktidar alanı olarak nasıl planladığını, kullanıcıları ve kullanımı nasıl denetlemeye çalıştığını gösterecektir.

İktidarın taşa ihtiyacı vardır, der Sennett, iktidar kendisini mekân üzerinde de görünür kılmak ister.⁴ Cumhuriyetin kurucuları da bu yönde bir gereklilik duymuş ve modern Türkiye Devleti ile özdeşleşecek ve kurulacak yeni rejimin ilkelerini temsil edecek yeni bir başkent kurulmasını gerekli görmüştür. Ulus-devletin iktidarının bir göstergesi olan ve ulus devleti sembolize eden bir başkent, bu iktidarı mekân üzerinde görünür ve etkili kılmanın bir yoludur.⁵ Kısacası siyasal iktidardaki değişim mekânsal olarak da kendini ifade etme ihtiyacı duymuş ve bu yönde düzenlemelere gitmiştir. Bu açıdan da yeni bir başkent kurma kararı almanın kendisi her şeyden önce siyasal bir karardır.⁶

Her yeni toplumsal ilişki biçimi yeni mekânsal düzenlemelere de ihtiyaç duymaktadır.⁷ Yeni ulus devletin kurucularının da yeni rejimin simgeleriyle döşenmiş olduğu kadar, tahayyül edilen yeni toplumsal yaşam biçimine uygun yeni bir fiziksel çevreye de ihtiyaçları vardır. Ankara'nın, ideal Türk

vatandaşı, cumhuriyetin modernleşme ve batılılaşma hedefinin pratiğe dö-küldüğü bir gündelik hayat ve ulus devleti yansıması istenmektedir.⁸ Bu amaçla modern ve batılı anlamda bir toplumsal yaşamın sürdürülebileceği mekânsal düzenlemelere gidilmiştir. Atatürk Bulvarı ve Bulvar üzerinde yer alan, Hâkimiyet-i Milliye Meydanı, Sıhhiye Meydanı, Zafer Meydanı ve Kızılay Meydanı, Gençlik Parkı, Atatürk Orman Çiftliği, Çubuk Barajı, Opera ve Sergi binaları farklı bir sosyal yaşam anlayışının üretildiği batılılaşmış bir toplum hayalinin en güçlü ifadelerindendir.⁹ Bu mekânlar hem yeni iktidarın kendini sergilediği, yeni rejimin ilkelerinin simgesel bir anlatıma kavuştuğu hem de yeni ulus devletin vatandaş imgesinin üretildiği mekânlar olarak bu projenin en önemli unsurlarındandır.¹⁰

Yeni şehir ise yeni rejimin olduğu kadar yeni yurttaşın ve bu yurttaşın yeni yaşam biçiminin de temsil edildiği bir yer olarak düzenlenmiştir.¹¹ Nitekim Kızılay bir yanda bakanlık binalarının diğer yanda milletvekili ve bürokratlar gibi üst ve orta gelir gruplarına yönelik iki ya da üç katlı bahçeli evlerin yer aldığı daha sakin, düzenli ve yeşil açık alanların olduğu bir bölge olarak tasarlanmıştır. Yenişehir 1930'lar ve 40'lar boyunca sakinlerinin parklarda gezintiye çıktığı, bulvar boyunca yürüyüş yaptığı ve bulvar üzerindeki Kutlu, Özen gibi pastanelerde oturduğu, havuz başında¹² Riyaset-i Cumhur Mızıkası'nın çaldığı klasik müziği dinlediği dolayısıyla yeni rejimin arzuladığı nezih, düzenli, modern kent yaşamının bir ölçüde kurulmaya çalışıldığı bir yer olmuştur.¹³ Bakanlıklara da yakın olan Yüksel Caddesi, Konur Sokak ve Karanfil Sokak ise Kızılay Meydanı'nın artalanında bürokrat ve milletvekili gibi üst düzey memurlar için düşünülen iki veya üç katlı konutların yer aldığı bir alan olarak tasarlanmıştır.¹⁴ Bununla birlikte ekonomik ve sosyal gelişmeler ile birlikte bu bölge tasarlandığı haliyle kalmayacak ve dönüşecektir.

İlk Kırılmalar: Çok Partili Dönem

1940'lardan sonra yürütmenin şehrin bu kısmına taşınması ve kimi konut olanaklarının sağlanması ile Kızılay bölgesinin canlanması, çok partili döneme geçişle birlikte uygulanan politikalarla da hızlanacaktır. 1950'ler ve 60'larda dükkânların ve iş yerlerinin açılmasıyla Kızılay ticari merkez özelliği kazanmıştır. 1950'lerden sonra, artan göç ve nüfus artışı, istihdam durumları ve Kızılay'ın merkez olarak ulaşım ağlarının üzerinde olması gibi nedenlerle giderek daha geniş bir halk kesiminin kent yaşamına katıldığı bir bölge haline gelecektir. Sosyal ve ekonomik gelişmeler planlanandan farklı bir dönüşüme neden olacak, idari bir merkez ve orta-üst sınıf konut alanı olarak düzenlenen

Kızılay, 1952 yılında alınan bir kararla kentin 'iş merkezi' olarak kabul edilecektir.¹⁵ Bu gelişmelere paralel bir şekilde Kızılay ticaretin ve sosyal yaşamın merkezine dönüşerek daha geniş kesimlerin kent yaşamına katıldığı bir merkez rolü üstlenecektir. 1960'larla birlikte ise toplumsal muhalefetin eylemlerine sahne olmasıyla politik bir kimlik kazanacaktır. 1961 yılında TBMM'nin de taşınmasıyla Kızılay'ın politik kimliği pekişmiş ve toplumsal muhalefet için önemli bir merkez olmaya devam etmiştir. Kızılay böylece artık sadece yarı resmi bir kamusal alan statüsünden çıkarak politikanın, muhalefetin, sosyal yaşamın harmanlandığı ve yeniden üretildiği bir mekâna dönüşmeye başlamıştır.¹⁶

Kentsel mekânlar, kentin diğer kısımlarındaki gelişmelerle etkileşim içindedir. Dolayısıyla Kızılay gibi bir merkezin canlılığının artması ve konuttan iş yerine dönüşmesi Yüksel ve Selanik Caddeleri ile Konur ve Karanfil Sokakları da etkileyecek, burada da çeşitli iş yerleri, ofis ve dükkânlar açılmaya başlayacaktır. Bölge bir yandan orta ve üst kesimin ikamet ettiği konutların yer aldığı diğer yandan da bu kesime hizmet veren çoğunlukla giriş katlarda market, berber, terzi, ayakkabıcı, eczane doktor, avukat ve benzeri ofis ve iş yerlerinin bulunduğu bir alana dönüşecektir. 1960'lardan sonra meclisin ve bakanlıkların Kızılay'a taşınmasıyla çeşitli siyasi kurumlar da bu bölgedeki binalara yerleşmeye başlayacak buna paralel olarak milletvekili, bürokrat ve üst düzey meslek gruplarının geldiği kimi restoran, lokal gibi mekânlar da açılacaktır. Böylece bu sokaklar milletvekili ve bakanların, bürokratların öğle ve akşam yemeklerini yediği ve sosyalleştiği bir alana da dönüşecektir. Bugün hala sokağın en önemli aktörlerinden olan Mülkiyeliler Birliği¹⁷ ve TMMOB da o tarihlerde bugünkü binalarına taşınacaktır.

Hem Mülkiyeliler Birliği hem TMMOB, Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Bölgesi'nde oluşan sosyo-kültürel yapının ve sokağın kimliğinin kurucu unsurlarından olmuştur. Mekteb-i Mülkiye'nin uzun yıllara dayanan tarihi içinde oluşmuş kurumsal geleneğini sürdüren ve sokağa aktaran Mülkiyeliler Birliği Sosyal Tesisi hem Ankara'daki hem sokaktaki önemli bir entelektüel merkez haline gelmiştir. Tesis okulun, siyasetin çeşitli kademelerinde görev yapmakta olan mezunlarının, gazetecilerin ve ülkenin önde gelen aydınlarının toplandığı öğlen ve akşam yemeklerinde diğer mezunlarla, arkadaşlarıyla, hocalarıyla buluştukları, bir araya geldikleri ve sosyalleştikleri bir yer olması nedeniyle bulunduğu bölgede bir çekim merkezi haline gelmiş, lokalden sokağa doğru yayılan politik ve kültürel bir ortama imkân sağlamış, sokağın

bir sosyalleşme alanı olarak kullanımını arttırmış ve kullanıcı profili ile sokağın çehresini de etkilemiştir. Benzer şekilde TMMOB da mesleki bir örgüt olarak öğrenciler ile mezunlar yani yeni ve eski kuşak arasında bağ kurmuş ve onları sokağa çekmiş, benzer bir işlevi o da üstlenmiştir.

Zaten Ankara’da özellikle bu dediğin ada Yüksel Caddesi ve etrafı sadece Ankara’nın değil Türkiye’nin kültür ve entelektüel merkezi gibiydi. Ülkenin en akil adamları buradaydı o dönemde. Aklına kim geliyorsa... şimdiki gazeteciler Uğur Dündar’ından tut da Mehmet Ali Birand’ına, TRT’ciler, ondan sonra ne bileyim işte zamanında meclis başkanlığı yaptı, Uluç Gürkan’ından tut da Deniz Baykal’ına kadar hepsi Yüksel Caddesi’nden Mülkiyeliler Birliği’nden geçmiştir orada herkesin bir anısı vardır. Bu memlekette yetişip de, bu memleketi yöneten, yönetim kademelerinde, hükümetlerinde görev alan bürokratların ondan sonra ilim adamlarının, bilim adamlarının, öğrencilerinin, doktorlarının hepsinin bulduğu yerd. Yani öğrenci ile hocanın bulduğu, hocaların birbirlerinin arasında bulduğu, memleketin gidişatı hakkında tartışmaların yapıldığı, bu memleket nereye gidiyor, bu memleket nasıl kurtulur dönemlerindeki en yoğun kültür ve fikir alışverişinin yapıldığı yerd. Çok derin tartışmalar çok derin masalar sofralar kurulurdu.¹⁸

Buranın eskiden beri bir siyasal kimliği vardı zaten. TMMOB ve Mülkiyeliler Birliği (...) öğrencilerin, hocaların her zaman geldiği yerlerdi ve onlar da sol insanlardı, soldaki insanlardı.¹⁹

Mekânlar, tarihi, toplumsal belleği günümüze taşırlar. Bu nedenle bu kurumların sadece sokaktaki fiziksel varlığı bile bölge için önemli bir simgesel nitelik taşımaktadır. Eskiden beri “sol” ve “muhalif” kimlikli olan bu iki kurum sokaktaki sol muhalif kültürü üreten ve sürdüren aktörlerdendir. Sokakta, aydın kimliği ön plana çıkan kişilerin daha sık uğradığı, politik ve kültürel sohbetlerin yapıldığı bir atmosfer oluşmuş, bu da ileriki dönemlerde kitapçıların, öğrencilerin, akademisyen ve yazarların, sol görüşlü dernek ve örgütlerin sokağı tercih etmesinde ve daha yoğun kullanmasında böylece sokağın kimliğinin bu doğrultuda şekillenmesinde rol oynamıştır. Görüşmelerde de bu iki kurumun kültürü, sahip olduğu gelenek, öğrencilerinin, hocalarının ve mezunlarının entelektüel düzeyi ile kültürel ve sol bir merkez olarak sokağın kimliğini oluşturmadaki katkısına sıkça değinilmiştir. Görüşmecilerin sokağı tanımlarken kullandığı “sol”, “aydın”, “kültürel” gibi tanımlamaların bu iki kurumun temsil ettiği kimlikle özdeşleşmesi de bu nedenledir. Bu iki kurumun önemi özellikle 12 Eylül sonrası daha da ön plana çıkmıştır.

Dönüşüm: 1980'ler ve 1990'lar

Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Yaya Bölgesi'ni dönüştüren en önemli süreçlerden biri, tarihsel olarak Türkiye siyasetinde de önemli bir dönüm noktası olan 12 Eylül darbesidir. Toplumsal hayatın her alanına sızan etkisiyle 12 Eylül'ün sokaklar üzerindeki etkisi de büyük olmuş, bu durum doğal olarak insanların gündelik hayatlarında olduğu kadar sokakla kurdukları ilişkide de belirli bir dönüşüme neden olmuştur. Sokaklar ve meydanlar üzerindeki tahakkümün son derece sıkı yaşandığı süreçte toplumsal muhalefet kent içinde gelişebileceği bir yere ihtiyaç duymuş, bu süreçte Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Yaya Bölgesi direniş potansiyelinin sızdığı bir çatlak olarak ortaya çıkmıştır. Buna imkân veren de 1980 sonrası birçok derneğin kapatıldığı sırada açık olan Mülkiyeliler Birliği Mezunlar Derneği ile TMMOB, İHD ve benzeri kurum ve kuruluşların bu sokaklardaki varlığı olmuştur.

O dönemde İnsan Hakları Derneği, ki Konur Sokak'taydı, Mülkiyeliler'in az ilerisindeydi mekânı. Genellikle Konur Sokak sağlıklı solum derneklerin olduğu bir yerdi. Ve hani bizim kendimizi, Dost Kitabevi, Mülkiyeliler, dernekler, kimi siyasi partiler, o zaman SHP vardı. Bazen SHP'yi işgal edip toplantı ve yemekler olduğunda orada toplantı yapardık. O yıllarda şehir merkezinde toplantı yapabileceğimiz yerler yoktu. Sıhhiye de dernek binası vardı kiraladığımız, bazı öğrencilerin çıkardığı dergilerin büroları vardı. Yeni yeni kurulmaya başlayan Halkevleri vardı, gerekirse Halkevlerini kullanırdık toplantılar için. Çok fazla bize toplantı yerini açabilecek kurum yoktu, o yüzden zaman zaman bize çok zarar dokunmayacağını düşündüğümüz... o zaman SHP hükümette miydi ya da öyle bir şeydi koalisyon filandı galiba, oraları işgal eder, oralarda toplantı yapardık. Dolayısıyla Konur Sokak, Yüksel'in girişi bizim açımızdan güvenli bir yerdi, hani derneklerin olduğu Çağdaş Hukukçular Derneği, Sendikacılar Derneği...²⁰

Bölgenin sol muhalefete toplanmak, bir araya gelmek için uygun koşulları sağlayan bir alan olması nedeniyle zamanla sol kimlikli diğer parti, dernek ve örgütler, gazete ve dergiler de bu sokaklara yerleşecektir. Böylece var olan düzende seslerini duyuracak, politik süreçleri etkileyecek kanallara yeterli erişim imkânı olmayan bu kurumlar da sokağın diğer sıradan aktörleri ile birliktelik içinde bu bölgeyi ortak bir alan olarak yeniden kuracak, sokağın kullanıcıları olarak sokağı sahiplenen, dönüştüren pratiklerle onun muhalif bir alan olma kimliğini yeniden üreteceklerdir.

1980 sonrası sürecin başlarında, politik tartışmalar, kimi zaman da sanat ve edebiyat tartışmalarıyla birlikte, sokaklardan önce bu dernek ve kuruluşların toplantı salonları gibi mekânlara toplanmıştır. Bu dönemde sokaktaki

toplumsal muhalefetin geliştiği bir diğer ortam da kıraat edenlerin toplandığı kıraathaneler olmuştur. Bu bölgedeki kıraathanelerin belki en önemli işlevi, politik mücadelenin sokağa henüz çıkmadığı dönemde sol ve muhalif kimlikli insanların toplandığı bir yer olmasıdır. Sokakta sosyal bir yaşamın ve eylemliliğin neredeyse tamamen imkânsız olduğu yıllarda sol ya da muhalif kimlikle tanımlanacak ve ileride bu eylemlilikleri üretecek farklı okullardan, farklı iş yerlerinden ve farklı kesimlerden insanların, örgütlenmenin pek de mümkün olmadığı bir siyasal konjonktürde tanıştığı, bir araya geldiği, sosyalleştiği ortak zemini oluşturmuştur. Sokağın aktörlerinin edebiyat, kültür, sanat, politika, güncel olaylar gibi konularda tartışabildikleri, fikir üretiminde ve paylaşımında bulunabildiği ve gündelik yaşamın akışı içinde farklı bir tecrübeye imkân veren yerler olarak egemenin tahakkümünün kırıldığı çatlakları oluşturmuş böylece bu sokaklarda oluşmaya başlayan kamusalığın ilk nüvelerinin oluştuğu yerler olmuştur. Nitekim görüşmelerden de takip edileceği gibi, buradaki paylaşım ve aktarım, daha sonraki eylemliliğin, dayanışmanın ve örgütlülüğün de temelini kurarak sokağın muhalefetin kendini ifade ettiği bir alan olarak gelişmesinde tarihsel arka planı oluşturması nedeniyle sokağın bugünkü eylemcilerinin büyük bir kısmı için simgesel anlam ve önem taşımaktadır. Bunlardan özellikle öne çıkan Salon Yüksel, Aspava ve Engürü gibi kıraathaneler bugün varlıklarını sürdürüyorlarsa da görüşmecilerin büyük bir kısmının sokağın tarihine ilişkin anlatılarında kendilerine belirli bir yer edinmişlerdir. Sokağın kültürünü biçimlendiren, tarihsel ve toplumsal açılardan da bölgenin kimliğini kazanmasında rol oynayan mekânlar olarak bu kıraathaneler bellekte iz bırakan yerler olmuştur.

Yakın dönemde, Cumhuriyet dönemi ile birlikte, kent bu bölgesinin gelişmesinin özgül yanları vardır. Kent metropolünün bir parçası haline gelmesi ve giderek de bir itiraz dilinin oluştuğu, muhalefetin oluştuğu bir yer olması bakımından önemlidir. Bunda bu sokağı yıllardır, Mülkiyeliler Birliği Lokantasının, Yüksel Kıraathanesi, Engürü Kahvesi, Kardelen gibi mekânların yaklaşık bir 20-30 yıldır biriktirdikleri bir kültür vardır ve bu da Ankara'nın aydınlarının, yazarlarının, bilim ve düşün insanların, buldukları, eğlendikleri ve paylaştıkları mekânlardır. Bu nedenle bu sokakların hem kendi edebiyatımızda hem de onunla beraber okuyucusunda izleyicisinde insanlara bıraktığı izler vardır ve bu izler bugün bir parça olsun sosyalistlerin bu mekânları daha rahat kullanmasına olanak sağlıyor.²¹

Mesela Engürü Kahvesinde bir zamanlar elit bir entelektüel kesim otururdu orada. Biliyor musunuz bilmiyorum o dönemlerini, Ulus Baker'ler falan vardı, onların grupları orada otururdu. Kemal Can vardı. Orada o insanlar otururlardı, işte hem sohbet edilir, hem öğrenciler gelip, böyle söyleşi şeklinde değil de, onlar

orada kağıt oynarken aralarındaki yaptıkları sohbetlerden etraftaki öğrenciler de nasiplenirdi. Bu hoşlarına giderdi, otururlardı, bir sıcaklık olurdu, bir sohbet ortamı olurdu.²²

O insanlarla tanıştığında öneri istiyorsun mesela. Yani sana diyor ki şöyle yeni bir kitap çıktı okusana. İşte ya da yeni bir dergi çalışması var mesela, heyecanla yeni dergiyi bekliyorsun. O dergide yayınlanan bir öyküyü ya da bir şiiri ya da ne bileyim politik bir yazıyı bekliyorsun. Orada okuduğun şeyin gidip kitabını alıyorsun, seni geliştiren bir şey, senin kimliğini de belirleyen bir şey çünkü yönlendiriyor, seni bir şekilde yönlendiriyor, sana bir kimlik katıyor. Kültürlenme süreci öyle bir şeydir ya, aileden aldığın bir şey vardır, doğduğun çevreden aldığın bir şey vardır sonra sosyalleştiğinde yeni tanıştığın insanlardan yeni bir şeyler öğrenmeye, şekillenmeye başlarsın. Yani ora da bizi kültürledi. Yani şu anki beni oluşturan süreci biraz onlar belirledi. Mesela Şükrü Erbaş çok sevdiğim bir şair onun şiirlerini okumak onun önerdiği kitapları okumak. Mesela Hüseyin Şahin vardı, cezaevinden çıkmıştı o oralara gelmeye başlamıştı, onun dostluğu, arkadaşlığı, önerileri beni şekillendirmiştir. Mesela Engürü' de tanıştığım yeni biriyle işte sohbet etmeye başladığımda oradan aldığın bir şeyler beni etkilemiştir. Sokak, o çevre seni bir şekilde kültürlmeye başlıyor, sana bir şekilde yeni bir şeyler katıyor²³

Bölgede oluşan bu ortam, muhalefetin sokağa çıkabildiği dönemde buranın bir eylem alanı olarak gelişmesinde de etkili olmuştur. Yapılan görüşmelerde de belirtildiği gibi bu bölge, etraftaki sol ve sola yakın kurumların ve aktörlerin varlığı nedeniyle toplumsal muhalefetin kendine *yer açabildiği, yeşerebildiği* ve politik etkinliklerin gerçekleştirilebileceği *güvenli* bir alan olarak görülmüş böylece politik hareketliliğin salonlardan sokağa taşındığı bir alan olmuştur. Özellikle 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında İHD, Ankara Platformu gibi örgütlerin eylemlerini ve basın açıklamalarını Yüksel Caddesi ve Konur Sokak'ın kesiştiği, Mülkiyeliler Birliği'nin önündeki alanda düzenlemeye başlamasıyla bölge bir eylem alanı özelliği kazanmıştır.

O dönemlerde burası sık sık insan hakları savunucularının uğrak olduğu bir yerdi. Bir anlamda bir kentin bir sokağına tutunmak gibi düşünün. Yani, koca Ankara'da geçmişin izlerini taşıyan ve geleneksel olarak da sol edebiyat, yazın çevresinin bulunduğu, siyasetçilerin bulunduğu bir mekân. Öyle bir arka planı var. Ama daha çok bu mekân annelerin, insan hakları savunucularının ve daha sonra da kayıplar mücadelesinin olduğu bir mekân haline geldi. Giderek bütün itirazların, insanların kendi özgün kurumsal sorunlarından başlayarak toplumsal sorunların tümüne değin itirazların dillendirildiği ve ifade edildiği bir mekân oldu.²⁴

Bu bölge açısından ayırıcı olan husus, diğer sokaklardakinin aksine, burada yer alan kurumlar, örgütler ve onların müdahimleri ile sokak arasındaki etkileşimdir. Sokaktaki eylemlilikler bu kurumlardaki insanlar tarafından düzenlenmekte, yine bu kurumlardan masa, sandalye, elektrik gibi lojistik destek temin edilmekte ve polis müdahalesi olduğunda buralardan destek alınmaktadır. Dolayısıyla sokaktaki politik ve gündelik eylemliliği üreten yerler olarak sokağın aktörlerinden biri olmuştur. Tüm bu sol ve muhalif kimlikli kurumlar, sokakta süren gündelik hayatın sıradanlığına dâhil olan etkinlikler düzenleyerek diğer bir deyişle başka bir sokakta pek de olağan ve sıradan kabul edilmeyecek politik etkinlikleri bu sokağın gündelik akışına dâhil ederek sokağı dönüşümünde önemli bir rol oynamışlardır. Böylece bu sokaklar politik eylemliliğin gündelik hayatın sıradan bir etkinliği olabildiği bir toplumsal pratiğin üretildiği bir alan olarak bu kurumsal aktörlerin pratikleriyle de dönüşmüş ve farklılaşmıştır. Kurumsal varlıklarının tarihsel ve mekânsal sürekliliği de sokağı inşa eden pratiklerin ve sokağın kimliğinin uzam-zamansal sürekliliğini de yeniden üretmektedir.

1980'lerin sonu ve 1990'ların ilk yılları Türkiye'deki toplumsal yaşamın canlanmasıyla bu sokaklardaki hareketlilik de artmaya başlayacaktır. Dershanelerin artması ve kitapçıların da açılmasıyla sokakta öğrencilerin yoğunluğu artacak bu da bir dinamizmi beraberinde getirecektir. 1990'lardan itibaren sokakta kendi yaptıkları takı ve el işi ürünleri, ikinci el kitap ve kasetleri satan öğrenciler, müzik yapan gruplar da sokakta yer alacak ve alternatif etkinliklerle sokağı canlandıracaktır. Böylece sadece yürüyüp geçmek ve vitrinlere bakmaktan ibaret olan bulvarın aksine daha dar, sıkışık bir alan olan bu bölgede mini konserlerden tiyatro gösterilerine, sergilerden eylemlere, halay çekenlerden slogan atanlara kadar her gün ve her saat farklı bir deneyimle karşılaşma ihtimali burayı çekici bir hale getirecektir. Birçok insan özellikle bu sokaklardan geçecek şekilde yolunu değiştirdiğini ifade etmiştir. Dost Kitabevi önünde bir arkadaşla buluşma, onu beklerken kitapçının içinde gezinme, bir dergi ya da kitap alıp sokaktaki etkinlikleri izleme, çevredeki banklardan ya da kafelerden birinde oturarak sokağı izleme ya da kitap okuma gibi sokakta vakit geçirmeye ve sokaktaki yaşama dâhil olmaya imkân veren bir sokak yaşamı kurulmuştur. Böylece insanlar tüketime zorlanmadan da sokakta süren yaşamın bir parçası olabilmekte sokakta diğer insanlarla etkileşime girip farklı deneyimler yaşayabilmektedir.

Bir de bu Konur sokağın en güzel tarafı, şimdilerde pek öyle değil, orada sokakta da oturabilirdik biz. Hiçbir yere girmeyi tercih etmeyip, Mülkiyeliler'in duvar

dibinde, şimdi değişti o duvarlar falan ama saatlerce otururduk öğrenciyken sohbet ederdik. Sokak böyle aracın girmediği bir yer olunca başka bir şey oluyor.²⁵

Bazen paramız olmazdı, sokakta otururduk. Sokakta 1 TL'ye, o zaman 1 milyon tabi, salep alır sokakta içerdik dona donu. Sonra, o zamanlar Ankara'da yeni kaset çıkaran gruplar vardı, alternatif gruplar, onları dinlerdik, onları buralarda gezerken görürdük, o da bize değişik geliyordu. Hoşumuza giderdi, bazen sadece görür müyüz acaba diye gelirdik.²⁶

Mesela ben çoğu kez buradaki kitapçıdan bir kitap alıp duvarın dibinde kitap okuyan çok adam görmüşümdür.²⁷

Bölgeye kendine has bir hava vererek diğer sokaklardan farklılaştıran unsurlardan bir diğeri de çok çeşitli etkinliklerin bu sokaklarda yapılabilir olmasıdır. Yüksel-Konur Bölgesi'ni tanımlarken görüşmeciler, sokaktaki etkinliklere eylemlere ve sokağın farklı atmosferine işaret ederek buranın sıradan bir sokak olmadığını ve diğer sokaklara benzemediğini özellikle vurgulamıştır. Bu sokaklar insanların bir yerden bir yere gitmek için kullandığı yol olmanın ötesinde, içinde yaşanan ve yaşayan sokaklardır. Görüşmelerde, çok sayıda etkinlik ve aktörün varlığı nedeniyle canlı, hareketli, bir rengi, kendine özgü bir karakteri olan mecburi bir geçiş yolu değil de yaşam alanı olan bir sokak olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla sokağın bir yaşam alanı haline getirilmiş olması, etkinliklerin ve sosyal yaşamın alanı olarak kullanılması bu sokağı farklılaştıran önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Sokak, klasik işte, sadece ulaşım için bir yerden bir yere, araba için bir yol, ama tabi ki bunun bir rengi yok, oradan geçtiğiniz için bir duygu uyandırmıyor. Sadece geçiş gidiyorsunuz ki bu da çok güzel bir şey değil. Hani bir renk olsa kendine özgü bi karakteri olsa daha güzel tabi. Yüksel Caddesi ya da işte bu Konur, amacı sadece iki sokağı birbirine bağlamak olmayan sokaklar. Her türlü şey var orada yapmak istediğiniz. (...) Yani amacı sadece sokakları bağlamak değil bir meydan, her şeyi yapabileceğiniz, bu özelliklerinden dolayı, alt yapısından dolayı, çok kalabalık olduğu içinde her türlü insana ulaşabileceğiz, çıktığınızda mutlaka birkaç kişiyle karşılaştığınız öyle bir yer.²⁸

Bu sokakları farklı kılan ve ona simgesel bir nitelik kazandıran süreçlerin en önemlisi, sokakta süren gündelik hayat ile politik etkinliklerin iç içe geçmesi ve bunun sokaktaki yaşamın doğal bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Tam da bu biraradalık ve eklemlenme nedeniyle bu sokaklar sadece eylemlerin düzenlendiği bir alan olarak görülmekten öte bir anlam kazanmıştır. Sokağa geldiğinizde, anket yapan ya da fal kafelere davet etmek için önünüze

atlayan insanları geçtikten sonra sokağın bir köşesinde bir müzisyenin ya da bir grubun, mesela Ankara'nın en ünlü sokak grubu Masala'nın mini sokak konserine ya da kukla, pandomim gösterisi veya bir sokak tiyatrosuna rastlamanız mümkündür. Eğer öğle saatinde oradan geçiyorsanız bir basın açıklaması, onunla birlikte bir polis kalabalığı ile karşılaşsınız. Diğer saatlerde Mülkiyeliler Birliği'nin tam önüne bir ya da birden fazla stant kurulmuştur. Burada kimi zaman bir konser bileti satılır, kimi zaman imza çağrısı yapılır. Çoğu zaman bu stantlarda yüksek sesle müzik çalar ve zaman zaman bu müzik eşliğinde sokakta halay çeken gençleri görürsünüz. Mülkiyeliler Birliği ya da Mimarlar Odası önünde bazı zamanlar fotoğraf sergileri açılır. Bu etkinliklerin kimine ilgi yoğun olmakta, etkinliği gerçekleştiren kişinin ya da grubun etrafı insanlarla çevrilmiştir. Özellikle danslı müzikli gösterilerde sokakta mendil, çiçek satan çocukların ilgisi de yüksek olmakta bazen sanatçının da katkısıyla etkinliğin bir parçası olabilmektedirler. Sokağın aktörlerinin ürettikleri bu etkinlikler sanatı, politikayı, muhalefeti, direnişi sokakta süren gündelik yaşamın akışına dâhil etmekte ve sokaktan geçen insanların gündelik hayat içinde deneyimlediği bir pratik haline getirerek isteyen herkesin bir aktör olabileceği kolektif bir eylemliliğe izin vermektedir.

Yüksel'in, heykelin orada kesin bir eylem olur, bir basın açıklaması falan. Pandomimciler var. Kuklalı bir adam var, onu çok görüyorum. Konur ve Yüksel'in kesiştiği köşede şiir kitabı satmaya çalışan bir adam var. Bir de bir arkadaşım bahsediyor ben karşılaşmadım ama metro çıkışında bir adam varmış, her seferinde "bugün dünya çocuk günü" diyerek kart satmaya çalışıyormuş. Yüksel metrosu çıkışını Greenpeace'çiler kapatmıştır, oradan onlara takılmadan geçmek imkânsızdır. Turhan Kitabevi'nin orada mutlaka bir sergi olur. Kadın istismarı hakkında bir fotoğraf sergisi vardı mesela. Kafasız kadın bedenlerinin fotoğraflarını asmışlardı ipe, sanki etmiş gibi. Ondandır çok etkilenmiştim. Eşcinsellerin de gösterisi olmuştu, rengarenk giyinip gelmişlerdi, güzeldi.²⁹

Eylemler bu sokakta, sokakta süren gündelik yaşamı kesintiye uğratmayan, onun içine dâhil olan bir pratik olarak gerçekleşmektedir. Böylece politik eylemlilik ve etkinlikler, kapalı kapıların ardına hapsedilen bir etkinlik olmaktan çıkarak gündelik yaşam içinde, sokaktan geçerken rastlayabileceğiniz dilerse katılabileceğiniz ya da bir kafede otururken izleyebileceğiniz bir pratik haline dönüşmekte ve bu da sokak kadar buradaki eylemleri de farklılaştırmaktadır. Sokaktaki eylemlerin varlığı o kadar benimsenmiştir ki, insanlar sıklıkla eylemcilerin ve polislerin arasından geçip giderek yollarına devam etmektedir. Kısacası sokaktaki yaşamın olağan bir parçasıdır artık bu eylemler ve bu sokağın aktörleri için de böyle olduğu görülmektedir.

Aranızdan eylem anında insanlar geçer, yani doğal bir şeymiş gibi, öyle bir sirkülasyon olur burada. İnsanlar istifini bile bozmaz yani, yemek yiyorsa, çay içiyorsa, oturduğu yerden o eylemleri izler, sıkıntı olmadığı sürece. Tabi ürkenler de olur polis burada bir terörize ortam yaratır vs ama, sonuçta eylemcilerle buradan sokaktan geçenler arasında temel bir sıkıntı olmaz. (...) Buradaki herhangi bir esnaf, aynı gün içinde aynı şey için 5 ayrı eylem yapıldığını görmüştür. (...) Solcular der geçer gider. Öyle bir şey.³⁰

Eylemcilerin çoğu için sokak, eylem öncesi ya da sonrasında arkadaşlarla buluşma, kafelerde sohbet etme, kitapçılarda dolaşma, etkinlikleri izleme ve katılma gibi bir dizi pratiğe ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla nasıl ki eylemler ve basın açıklamaları sokaktaki gündelik pratiklerden biriyse, eylemciler açısından bu eylemlere katılmak sokaktaki yaşamlarının, gündelik hayatlarının parçası olan pratiklerden biri haline gelmiştir. Politik etkinlik ve sosyalleşme aynı mekânda gerçekleşmekte ve iç içe geçmektedir. Sokağa gelen insanların çoğunlukla benzer çevrelerden oluşması burada tanıdıklarla karşılaşma ve çevredeki mekânlarda sosyalleşme olanağını arttırmaktadır.

Eylem öncesi toplanmanın en kolay olduğu yerdir burası. İnsanlar önceden gelir kafelerde yer tutar, oturur bekler, saatini bekler. O bir avantajdır, herhangi bir yerde beklemek zor olabilir. (...) eylemden çıkınca başka yere gitmiyorsun, buradaki kafelerde, kahvehanelerde, çay ocağında işte neyse oturuyorsun.³¹

Orada tanıdığınız birine rastlıyorsunuz gel 5 dakika şurada oturalım diye, ya oradaki bir yere çay içmeye oturuyorsunuz ya bira içecekseniz Mülkiyeliler'e geçiyorsunuz veya oradan çıkıp kitabevine girip dolaşip dergi vs. alıp çıkıyorsunuz.³²

Sokaktaki farklı tüm pratiklerin ve aktörlerin iç içeliği birbirini beslemesi ortak bir mekânda bir arada olmaktan doğan bir bağı oluşturmaktadır. Bayat'ın 'pasif ağlar' olarak adlandırdığı, ortak bir mekânda olmaktan, aynı alanı paylaşmaktan doğan iletişim ağı, çıkar birliği ve dayanışma sayesinde bu sokaklar ve kültürü tüm aktörlerce sahiplenilen ve korunan bir şey haline gelmektedir. Sokağın aktörlerinin birçoğunun sokağı sahiplenmesi, sokak için anlamlı olan bu eylemlere ve eylemcilere destek vermesi, bu sokağa kendine has dokusunu veren unsurlardandır. Bu durum eylemcilerin birçok açıdan rahat hareket etmesine imkân vermektedir. Sadece eylem sırasında çevreden tepki almaması anlamında değil, polis müdahalesi olduğunda eylemcilere destek olunması anlamında da bu böyledir. Görüşmelerde de ortaya çıktığı gibi ortak mekânda bir arada olmak ve bu sokakta sol olarak adlandırılan ortak bir kimlik konumuna sahip olmaktan kaynaklı gelişen ortak bir çıkar birliği, birliktelik ve dayanışma duygusu vardır. Ortak mekân birliktelik algı-

sının kurulmasında önemli rol oynamakta böylece de kendiliğinden gelişen birliktelik kültürüne, pasif ağların kurulmasına imkân vermektedir. Pasif ağların sokaktaki işleyişi görüşmelerde “devrimci dayanışma” ya da “dayanışma ruhu” olarak tanımlanmakta ve bu sokağın benimsenmesi, sahiplenilmesi ve kendini sokağın bir parçası olarak görmek olarak değerlendirilmektedir.

Şimdi orada ciddi olaylar oldu biliyorsunuz, sebebi şudur, mesela polislerin saldırısında, faşistlerin bir takım provakasyon yapmalarında, sayısız düşünemeyeceğin kadar sayısız devrimci aynı anda saldırıya göğüs germek için ortaya çıktı. (...) Orada binlerce insanın ortaya çıktığını görüyorsun yani, odalardan, kafelerden, oturanlar çayını yemeğini bırakıp da hani, bir saldırı var diye, polise karşı tepki göstermek için çıktığını da biliyorsun yani. Dayanışma ruhu var yani. Yüksel Caddesi'nin dayanışmacı bir ruhu var.³³

Yani birbirini tanıyan bir sokak burası. İşportacılık yapanı herkes tanıyordur, esnaflık yapanı herkes tanıyordur, ona yönelik birisi olduğunda da karşıdaki refleks olarak düşünür, sormaz ne oluyor diye...yani nasıl dışarıdan birisi bir mahallede ya da kahvede birine zarar verdiğinde insanlar nasıl tepki koyarsa burada da öyle bir tepkinin olması, gelişmesi anormal olmaz. (...) Ama onun olgunlaşması lazım. Konur'da o olgunlaştı. O süreç belki 80'lere dayanan bir şey, burada biriken bir şey var. Burada ben tanıyorum, bir sürü esnaf solcudur, böyle bir süreçte kayıtsız kalması... yani öyle bir şey olur ki, dükkanının konumundan bile vazgeçecek tipler var burada.³⁴

Sokağın aktörlerinden biri olan yerel yönetimin de sokakta toplumsal muhalefetin ve sokak kültürünün gelişebileceği bir ortama imkân veren bir yaklaşıma sahip olmasının bu sürece olumlu etkisi olmuştur. Yaya bölgesi haline getirilmesi, sokaktaki etkinliklere alan açarken İnsan Hakları Anıtı'nın ve diğer heykellerin yerleştirilmesi ve sokaktaki kültürel etkinliklere müdahale edilmemesi gibi düzenlemeler de bu alanın hem politik hem kültürel bir sokak olarak gelişmesinde destekleyici bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla çeşitli derneklerin yanında yerel yönetim de bu süreçte etkili bir aktör olmuş ve sokağın toplumsal muhalefetin *yeşerebildiği* bir ortam olarak gelişimini desteklemiştir.

Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Bölgesi'ne muhalefetin alanı olarak bilinen simgesel niteliğini kuran unsurlardan bir diğeri de buradaki eylem kültürü ile özdeşleşmiş olan İnsan Hakları Anıtı'dır. Anıt hem sokağın eylem mekânı olarak imlenmesinin bir simgesi olmuş hem de Anıt'ın simgesel anlamı da bu süreçte kurulmuştur. Anıt'ın sokağın benimsenen, sahiplenilen bir simgesi olmasındaki asıl neden ise o sırada yapılmakta olan eylemlerin teme-

linde insan hakları ihlallerine yönelik itirazların olmasıdır. Farklı kentlerdeki direniş tarihi ile birlikte simgesel anlam kazanan yerlere benzer bir örnek Ankara içinde de Yüksel Caddesi ve Konur Sokak'ın kesiştiği İnsan Hakları Anıtı'nın önü olmuştur. Muhalefete dair bir simgesel anlamın mekânda somut bir anlatıma kavuşmuş olması da bu sokağın ayırıcı özelliklerinden biridir. Dolayısıyla Yüksel Caddesi ve Konur Sokak ile İnsan Hakları Anıtı arasındaki özdeşlik sadece mekânsal konumlanıştan değil, buradaki pratiklerle simgesel anlamın örtüşmesinden ve birbirini sarmasından kaynaklanmaktadır. Bugün Ankara'nın en bilinen eylem mekânı olarak birçok eylem çağırısında buranın adres gösterilmesi de artık bunun bir göstergesidir.

Yüksel Caddesi üzerindeki diğer heykeller de iktidarın kendisini, gücünü, otoritesini sergilediği bir mekân olarak Kızılay'da insanlara tepeden bakan, Batuman'ın deyişle Güven Anıtı gibi ürkütücü ve yüce bir nesne olarak değil, sıradan insanların insani boyutlardaki bir temsilidir. Bu anlamda da saygı duyulması gereken değil yan yana durabildikleri ve ilişkilenebildikleri bir nesne olmuştur.³⁵ Bu özellikleri ile de sokağın gündelik akışına kolaylıkla dâhil olmaktadır. Hatta görüşmelerde heykellerin hepsinin sokakta gerçekten yaşamış bir kişiyle özdeşleştirildiği görülmüş bunlar yaşamdan karakterler, gerçekten yaşamış kişiler olarak nitelenmiştir.

Onlar bu kentin yaşayan insanların bir anlamda heykelleridir. Sokak, mesela kaç tane sokak vardır Ankara'da öyle Atatürk heykeli dışında ya da işte ne bileyim zoraki bir heykel dışında... bu bence kayda alınması gereken dikkat edilmesi gereken bir şey, yaşamdan örnek olarak seçilmesi.³⁶

Mesela o elleri arkada duran adamı ben tanıyorum. Taytıs diye bir adam vardı burada, adamın gerçek ismini kimse bilmiyor. (...) Mesela onu çağırırdık hep Taytıs falan diye çağırırdık. O da aslında burayla bütünleşmiş bir adamdı ve Yüksel dendiğinde herkes Taytıs'ı bilirdi yani. Buranın demirbaşydı yani buranın. Mesela o heykeli yaparken onun suratının yapısını falan, Taytıs'ın duruşu. Bu içerdi burada, sürekli şarap içerdi, sokakta yaşayan bir adamdı. Hatta biz derdik heykelin yapıldı, yaşarken heykeli yapılan tek adam benim falan derdi. Önceki yıl falan öldü herhalde.³⁷

Sokaktaki toplumsal pratikler, eylemler, etkinlikler, bir yandan sokağın yeni kullanım biçimlerini üretirken diğer yandan da gündelik hayatın içinde gerçekleşen sokağı yeni deneyimleme biçimleri, sokağın algısını değiştirmekte ve burayı kullananlara yeni özgürlük alanları açmaktadır. Sokağı anlamlı hale oradaki yaşam örgüsü getirmekte böylece sokak bir yaşam alanı haline gelmektedir. Gündelik yaşamın ritmi içinde diğer insanlarla karşılaşmaya,

etkileşime girmeye ve farklı deneyimlere imkân veren sokakta örgütlenen toplumsal pratiklerin yarattığı deneyimler ortaklaşan ya da çatışan süreçlere potansiyel vermektedir. Bu nedenle sokakta oluşacak kolektif bir yaşam, kolektif üretim, tecrübe ve bilginin kolektif üretimi, paylaşımı ve aktarılması, sokaktaki toplumsal yaşamın katılıma açık olması, insanlar arasındaki etkileşime, biraradalığa izin vermesi gibi özellikleri sokakta gerçekleşen eylemlerin toplumsal etkisini de arttırmaktadır. İnsanların sokakta vakit geçirmelerini sağlayan çeşitli mekânların ve etkinliklerin de sokaktaki süren yaşamın canlılığına ve hareketliliğine katkısı bulunmakta, sokaktaki bu etkinlikler ile sokak asıl anlamına kavuşmaktadır.

Ne var ki Bayat'ın da işaret ettiği gibi³⁸ "sokakların şenlikli kullanımına"³⁹ iktidarın tahammül etmesi ve kolayca izin vermesi mümkün değildir ve doğal olarak bu durum çatışmaları da ortaya çıkaracaktır. Kızılay gibi devletin hassasiyeti olduğu bir alana yakınlığı nedeniyle Yüksel Caddesi'nin eylemlerin yapıldığı bir mekân olarak kabul ettirilebilmesi ya da eylemcilerin ifadesiyle 'kazanılması' uzun süreçleri, mücadeleleri gerektirmiştir. Eylemlerin ilk yapıldığı yıllarda polisin çok sert müdahalelerde bulunduğu, o günleri hatırlayan eylemciler tarafından dile getirilmektedir. Belirli bir denetimin dışına çıkılan bir kullanımın sonunda sokak, devlet ile yurttaşın karşı karşıya geldiği bir alan olmuş ve bu çizilen sınırların dışındaki kullanım hakkını elde edebilmek uzun mücadeleleri ve çatışmaları gerektirmiştir.

Ama insanlar ısrarla buraya gelirler ve bir anlamda biz buradayız derler. O dönem için en temel yapı budur. Baskı da yoğundur aynı dönemde burada ama yaşam da olduğu şekli ile devam eder. Her şeye rağmen insanlar gelirler. Burada tutuklanırlar, burada dayak yerler, burada kavga ederler ama burayı terk etmezler.⁴⁰

Bu öyle ki, giderek devlet nezdinde de bir kabul gördü. Örneğin, o dönemlerde biz çok fazla saldırıya uğradık. Buranın o meşruiyeti sağlanana kadar her yaptığımız etkinlik mutlaka gözaltı, mutlaka dayak... hani linç edilircesine sopa yediğimiz günleri hatırlarım 90'lı yıllarda. 90'lı yıllarda kayıp annelerinin, daha önce cezaevindeki oğullarını kızlarını arayan annelerin, burada çok kötü dövüldüklerine tanık olmuşumdur. Bir anneyi 4-5 polisin linç ettiği günleri hatırlarım. Kendimizin keza, adeta her milimetre karesinde kanımızın damlası vardır. Böyle bir yoğun süreç yaşandı. Bir, bizim itirazımızın sürekli ve ısrarcı olması, İki, bu mekânın giderek bizimle özdeş hale gelmesi, devletin bile artık burası sizin itiraz kürsünüz biçiminde bir ön kabulünü de getirdi. Bu nedenle burada yapılan bütün etkinlikler, bir ön güvenceli etkinliğe falan dönüştü.⁴¹

Sert müdahalelere rağmen sokağın aktörlerinin bir eylem alanı olarak burada ısrar etmesi, burada ısrarla var olma çabası ve “biz buradayız” demesi ve sonunda bu pratiğin bir ölçüde kabul ettirilmesi burayı eylemcilerin gözünde sol açısından kazanılmış olarak tanımlanan bir alan haline getirmiştir. Bununla birlikte aktörler de bilmektedir ki bu denge her zaman bozulabilir. Bu nedenle kazanılmış olarak kabul edilen bir alandan çok, her gün yeniden kazanılması gereken daha doğrusu bırakılmaması gereken bir alan olarak görülmektedir. Nitekim Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Yaya Bölgesi'nin de bu şekilde kullanılmasına yönelik müdahaleler hâlâ olmaktadır. Fakat bugün bu mekânı sokak siyasetinin bir örneği haline getiren tam da tüm engellemelere rağmen, izin verilenin dışına çıkarak, ısrarla ve sürekli bir biçimde sokağın eylem ve etkinlikler için kullanılmasında ısrar edilmesidir.

Günümüzdeki Durum

Ekonomik ve sosyal süreçler 2000'li yıllar boyunca da sokağı dönüştürmeye devam etmektedir. Bu sokaklardaki insan yoğunluğu ve bu yoğunluğun ekonomik potansiyeli, bölgedeki rantın artması, kiraların yükselmesi gibi nedenlerle sokaktaki mekânlar da dönüşmekte bu da sokağın sadece ekonomik değil sosyal ve kültürel yapısını da dönüştürmektedir. Daha mütevazı olan kafeler ve kitapçılar yerine, kâr kaygısıyla hareket eden lüks kafeler, simitçiler, bazarlar, barlar vs sokakta ağırlık kazanmaktadır. Görüşmelerde bu tip işletmeler sokağın kimliğini bozan, sokağın politik ve kültürel kimliğini tahrip eden bir dönüşüm olarak nitelenmektedir. Buralarda esnek bir istihdam modelinin benimsenmesi sonucu çalışanlar sürekli değişmekte, bunun da genelde sokağın kültürü ile uyuşmadığı düşünülen kişilerin buralarda çalışmasına neden olduğu görüşmelerde ifade edilmektedir. Benzer şekilde bir zamanlar sokakta el sanatları ve ikinci el kitap gibi ürünler satan öğrencilerin yerini profesyonel işportacılar almış bu değişime paralel olarak satılan ürünlerin niteliği de değişmiş kültürle, okumayla, el emeği ile ilişkili değerlendirilen mütevazı ürünlerin yerini pazar ürünleri almıştır. Görüşmeciler, işportanın sattığı çeşitli ürünlerin, fal kafelerin, kafe önünde insanları içeri davet etmek için laf atan görevlilerin sokağın sol ve kültürel bir ortam olarak tanımladıkları dokusunu zedelediğini ifade etmişlerdir. Giderek hem ürünler hem de sokakta kurulan yeni yapı, bu yapı içindeki ilişkiler ve bu ilişkilerin sokakta oluşturduğu kültür bölgenin sokağın diğer aktörlerini rahatsız etmektedir.

Bir yandan istihdam durumları, ekonominin kendi dinamikleri de, mesela simitçiler ortaya çıkmaya başlıyor, daha çok part-time istihdamın olabileceği işletme-

ler burada tutunabiliyor, çünkü kiralar yüksek merkez olduğu için. (...) Burada kahveler vardı mesela, Salon Yüksel vardı, Engürü vardı, biz öğrenciyken oralar hakikaten insanların oturup siyaset tartıştığı, tavla oynadığı böyle bir kamusal etkileşimin de olduğu yerlerdi. Mesela onlar yok oldu, yerini simitçiye bıraktı. Taburedeyiz, simidi yedik, gittik.⁴²

Para çünkü. Para her şeyi belirleyici olmaya başladı. Eskiden, hani şurada Ardıç Kafe var ben oranın açılış nedenini biliyorum. Eş dost gelsin hem kitap okunsun, hem sohbet edilsin hem söyleşiler yapılsın falan diye kuruldu. Artık öyle bir şey yapılmıyor ki, gelsinler para kazanalım diye bakılıyor, öyle olunca da iş farklılaşıyor.⁴³

Urry, insanların tarih, çevre, görsellik vs gibi bir yere ilişkin anlamlı buldukları şeylerin zaman içinde bitirilebildiğini, diğer bir deyişle mekânların tüketilebildiğini söyler.⁴⁴ Benzer bir özelliğin Yüksel Caddesi için de geçerli olduğu söylenebilir. Ekonomik dönüşüm ve onun etkileri sokağın sol ve kültürel kimliği üzerinde olumsuz etkisi olan bir unsur olarak görülmekte ve bu nedenle de bölgenin bu kimliğinin günümüzde aşındığı düşünülmektedir. Görüşmecilerden özellikle eylemciler, Yüksel'in eylem alanı olma özelliğinin giderek tüketildiğinden yakınmaktadır.

Okuyan, sorgulayan, soru soran, sol duyarlılıkları olan, muhalif bir kesim oradayken şimdi her çeşit insan var ve sol sadece orada 10 kişiyle, 15 kişiyle basın açıklaması yapıyor hâlâ. Sayıca biz azaldık, biz marjinalleştik. Apolitik, fal baktırmaya gelen, alışverişe gelen, kafede işte oturmaya gelen insan sayısı arttı. Hani orada kitap okumak, kitap tartışmak, daha politik sohbetler yapmak için gelen insanlar yerine o sokak ticarileşti yani. Ticaret merkezi işte, rekabet işte o kafeler, ticarileşmesi yani herhalde o sokağı bozdu. (...) Normal görüyorum bu süreci, yani böyle söylüyorum ama Türkiye değişti. Ekonomik koşullar değişti, politik yönelimler değişti, sol güç kaybetti, bizim açımızdan düşününce geri çekilme dönemi falan. Süreç değişiyor ve sokak da bu anlamda değişiyor tabii.⁴⁵

Sokağa dair anlamlı olan bu simgesel niteliğin, özellikle eylemcilerin gözünde değerini, anlamını kaybetmeye başlamasının sonucu olarak Yüksel Caddesi'nde oluşabilecek bir potansiyel de giderek gözlerden silinmektedir. Oysaki sol muhalefetin sesini duyurabildiği, sözünü söyleyebildiği kürsü özelliğinin korunuyor ve hala kullanılıyor olması önemlidir. Ayrıca parçalı ve dağınık sol yelpaze içinde konumlanan kesimin dirsek temasını sağlayan buluşma, sosyalleşme mekânıdır. Yüksel gibi simgesel mekânların dönüştürücü bir etkisi olmasa da daha kitlesel bir hareketin çekirdeği olabilecek oluşumla-

rın ‐ağırlık merkezleri‐ olabilecek potansiyele sahiptirler. Kritik d6nemlerde daha geniş alanlara çıkabilecek bir eylemlilik halinin çekirdeği olabilecek bir alan olarak buradaki kamusallık da dikkate alınmalıdır. Bu nedenle Yüksel’in sınırlı olmakla birlikte simgesel 6neminin küçümsenmemesi gerekir.

Yüksel’in simgesi ř6yle bir şey, burada kaç tane insanın basın açıklaması yaptığından ziyade buranın krs 6zelliğinin hâlâ insanlar tarafından kullanılıyor olması. 6nemli olan şey bu. Yüksel’de 3-5 tane insan toplanır, açıklama yapardan 6te bir şey bu, bunun altının çizilmesi lazım. Çünkü b6yle yerler kalmadı. Türkiye’de de b6yle yerler kalmadı. Taksim 1 Mayıs nasıl bir şeyse Türkiye açısından, Ankara’daki devrimci hareket açısından da Yüksel Caddesi’nin eş değer olmasa da buna yakın bir anlamı vardır. Burası açık bir krsdr, herkes s6zn s6yleyebilir, bir deli bile burada kendini gayet rahat ifade edebilir yani.⁴⁶

Yüksel, y6netim tarafından bir serbestiyet alanı olarak ama aynı zamanda eyleme çıkanlar açısından da bir muhalefet odağı. Ykseldeki eylemler, şeyi hatırlatmak isterim, o zamanlar Ankara’daki, 90’lardaki cezaevi eylemleri, Yüksel’de başladı. Arkasından bir toplumsal vicdan, Yüksel’den taştı. Bu nedenle Yüksel, egemenler tarafından bir serbestiyet alanı ama aynı zamanda bu serbestiyetin alanın dışına çıkma potansiyelini de her zaman içinde barındırır. Birçok aktivist Yüksel’den yetişti. Yani Yüksel bir denetim alanı ama aynı zamanda bir aktivizasyon alanı⁴⁷

Diğer yandan Yüksel Caddesi’nde g6rşmecilerin bozulan yapı olarak değerlendirdikleri, bir yanda işportasıyla, fal kafeleriyle ve bazarlarıyla diğer yanda eylemciler, 6đrenciler, dernekler ve 6rgtlerle karışık hal Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve kültürel d6nşmnden bağımsız değildir. Sokaktaki kamusalılığın tam da bu şekilde tüm bu farlılıkların, kavga etmesi, atışması kimi zaman uzlaşması, anlaşması kısaca bir arada olması olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bu akt6rlerin birbiriyle teması yani toplumsal yaşamın içinde farlılıkların bir arada bulunması ve bunları birbirleri ile etkileşimi, karşılaşması, atışması bir arada olması ile kurulacak bir kamusalılık ve buradan doğacak dil ile ifade olanaklarının kurulduğu ortamdır sokak ve bu anlamda da alternatif bir kamusalılığın kurulabileceği ortak yaşamın alanı olarak politik ve simgesel bir 6neme sahiptir.

Sonuç

Gündelik hayat içindeki pratiklerle sokak her daim yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla sokaktaki pratikler bir dönüşüm sürecinin parçasıdır. Sokağın direniş içeren alternatif kullanımları, mekânı düzenlemeye yönelik sınırların ve kuralların dışına çıkan, kimi zaman yaratıcı öğeler de içeren pratikleri kapsamaktadır. Her türlü tahakkümün, kuralın ve sınırın ötesine geçen gündelik pratikler mekânı gündelik hayatın kendi gerçekliğine uydurmaya ve orada yeniden üretmeye çalışır. Sokak kullanılırken aynı zamanda değişmekte, dönüşmekte ve ele geçirilmektedir. Böylece gündelik hayat içinde gerçekleşen yeni deneyimler, yeni anlamlar, karşılaşmalar, etkileşimler, paylaşımlar karşıt bir kamusalığın özünü oluşturacak tecrübenin ve bilginin de kaynağını oluşturmaktadır.

Çalışma boyunca vurgulandığı gibi, Yüksel Caddesi ve Konur Sokak Yaya Bölgesi'ni asıl dönüştüren ise sokağın alternatif kullanımınıdır. Sokağın aktörleri kendilerine verilen bir mekânın pasif tüketicisi olmamış, sokağı çeşitli mekânsal pratiklerle ve simgelerle yeniden üretmişlerdir. Sokağın kullanıcılarının ve sokaktaki etkinliklerin çeşitliliği sıcak ve renkli olarak tanımlanan, sıra dışı olarak değerlendirilen farklı bir sokak deneyiminin üretildiği, paylaşıldığı bir alan haline getirmektedir bölgeyi. Sokak, sadece geçip gidilen bir yol olmaktan öte üretilen, paylaşılan ve yeni tecrübelerle imkân veren bir alan olmuştur. Sokak hem asfaltı üzerindeki etkinliklerle hem de sokakta bulunan kurumların, mekânların sağladığı ortamlarda gerçekleşen etkinlikler ile sadece farklı bir kimlik kazanmamış, farklı bir sokak yaşamının da mümkün olduğu bir örnek olarak kendini var etmiştir. Sokaktaki yaşamın canlılığı, çeşitliliği, giderek bu bölgeye daha çok kişinin gelmesini sağlamış ve sokak giderek farklı kesimlerden insanların geldiği ve kullandığı bir mekân olarak belli oranda da olsa farklılıkların bir arada olduğu, karşılaştığı ve etkileşime girdiği bir alan haline gelmiştir. Sokağın aktörleri ve buradaki deneyimler sokağın farklı ve birbiri ile çatışan kimliklerini sürekli olarak yeniden üretmektedir. Bu sokağı mücadelenin sürdüğü bir alan haline getiren de çelişkilerin ve çatışmaların bu varlığıdır. Sokak hegemonik olan ile karşıt olanın bir arada olduğu bir sınırda sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Bir yandan sokağın kazanılmış olduğu söylenirken diğer yanda bunun sınırları ve her an kaybedileceği ama kaybetmemek için mücadele edileceği de vurgulanmaktadır. Kendi ürettikleri sokağı benimseyen, sahiplenen bu aktörler için sokak kendi yaşam alanlarıdır. Bu nedenle de Yüksel Caddesi ve Konur Sokak, sıradan insanların gündelik hayat içinde çeşitli pratiklerle bir sokağı nasıl sahiplenip yaşam alanına çevirebileceğinin ve direnişin alanına dönüştürebileceğinin bir örneğini vermektedir.

Notlar

- * Bu yazı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda hazırlanan doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
- 1 Asef Bayat, *Sokak Siyaseti*, çev. Soner Torlak (Ankara: Phoenix, 2008),27-69
 - 2 Bayat, *Sokak*, 27-69
 - 3 Bayat, *Sokak*, 27-69
 - 4 Richard Sennett, *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (İstanbul: Metis, 2011), 76.
 - 5 Funda Şenol Cantek, "Yaban"lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara (Ankara: İletişim, 2011), 69.; Gönül Tankut, *Bir Başkent'in İmarı: Ankara 1929-1939*, (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1993), 22-23,37,45.
 - 6 Tankut, *Bir Başkent'in İmarı.*; Tayfun Çınar, *Dünyada ve Türkiye'de Başkentlik Sorunu*, (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2004).
 - 7 Henri Lefebvre, *The Production of Space*, çev: Donald Nicholans-Smith (Blackwell, 1991).
 - 8 Cantek, "Yaban"lar, 43.
 - 9 Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Ankara: Metis, 2002), 95.; İnci Aslanoğlu, "1930-1950 Yılları Ankara'sının Eğlence Yaşamı İçinde Gazino Binaları," *Tarih İçinde Ankara II* içinde, der. Yıldırım Yavuz (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2001), 237-8.
 - 10 Bozdoğan, *Modernizm*, 95.; Aslanoğlu, "1930," 237-8.
 - 11 Bülent Batuman, "Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı," *Ankara'nın Kamusal Yüzleri* içinde der. G.A. Sargın (İstanbul: İletişim, 2009), 42.
 - 12 Şeref Erdoğan, *Ankara'nın Tarihi Semt İsimleri ve Öyküleri* (Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 119
 - 13 Aslanoğlu, "1930-1950 Yılları," 327.; Batuman, "Cumhuriyet'in," 50.
 - 14 Yıldırım Yavuz, "1923-1928 Ankara'sında Konut Sorunu ve Konut Gelişmesi," *Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri* içinde, der. Ayşıl Tükel Yavuz, (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2000), 223-229.
 - 15 Batuman, "Cumhuriyet'in," 56.
 - 16 Batuman, "Cumhuriyet'in," 65-6.
 - 17 Canberk Güner, "Söyleşi: Bay Mühendis Cemil ile Bayan Muazzez'in Evi," *Solfasol* 13 (2012), 3.
 - 18 U.C. (yaya, erkek,48) ile 5 Ekim 2010 tarihli görüşme.
 - 19 H.A. (çalışan, kadın, 56) ile 3 Mayıs 2013 tarihli görüşme.
 - 20 Y.T. (eylemci, kadın, 44) ile 30 Ocak 2012 tarihli görüşme.
 - 21 M.Ö. (eylemci, erkek, 50), ile 26 Eylül 2011 tarihli görüşme.

- 22 H.A. (çalışan, 56, kadın) ile 3 Mayıs 2013 tarihli görüşme.
- 23 S.Ö. (yaya, kadın, 37) ile 29 Nisan 2013 tarihli görüşme.
- 24 M.Ö. (eylemci, erkek, 50), ile 26 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 25 Sevilay Çelenk, (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Genel Başkanı) ile 21 Mayıs 2013 tarihli görüşme.
- 26 D.Y. (yaya, kadın, 25) ile 24 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 27 U.C. (yaya, erkek,48) ile 5 Ekim 2010 tarihli görüşme.
- 28 F.G. (yaya, kadın, 23) ile 25 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 29 D.Y. (yaya, kadın, 25) ile 24 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 30 L.B. (esnaf, eylemci, erkek, 48) ile 5 ve 6 Ekim 2011 tarihli görüşmeler.
- 31 L.B. (esnaf, eylemci, erkek, 48) ile 5 ve 6 Ekim 2011 tarihli görüşmeler.
- 32 Y.T. (eylemci, kadın, 44) ile 30 Ocak 2012 tarihli görüşme.
- 33 Y.C. (eylemci, erkek, 53) ile 26 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 34 L.B. (esnaf, eylemci, erkek, 48) ile 5 ve 6 Ekim 2011 tarihli görüşmeler.
- 35 Batuman, "Cumhuriyet'in," 53.
- 36 M. Öz (Bilim Sanat Kitabevi ve Kafenin sahibi, 49) ile 21 Ekim 2011 tarihli görüşme.
- 37 N. Bey (esnaf, erkek, 50), ile 27 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 38 Bayat, *Sokak*.27-69
- 39 Bayat, *Sokak*.27-69
- 40 M. Öz (Bilim Sanat Kitabevi ve Kafenin sahibi, 49) ile 21 Ekim 2011 tarihli görüşme.
- 41 M.Ö. (eylemci, erkek, 50) ile 26 Eylül 2011 tarihli görüşme.
- 42 Bülent Batuman (görüşme yapıldığı sırada TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Genel Sekreteri) 35) ile 20 Ekim 2011 tarihli görüşme.
- 43 H.A. (çalışan, 56, kadın) ile 3 Mayıs 2013 tarihli görüşme
- 44 John Urry, *Mekanları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Öğdül (İstanbul: Ayrıntı, 1999), 1-99.
- 45 S.Ö. (yaya, kadın, 37) ile 29 Nisan 2013 tarihli görüşme.
- 46 D.A. (eylemci, kadın, 29) ile 15 Şubat 2012 tarihli görüşme.
- 47 S.Öz. (eylemci, kadın, 55), ile 23 Kasım 2011 tarihli görüşme.

